

kazuju usporedbe sa tarifnom politikom u nekim drugim državama (SAD, V. Britanija, Finska i Danska). U Njemačkoj je otkupna cijena oko 25% od srednje tarifne, dok se u pobrojenim slučajevima kreće od 50% do 80% a u pojedinim slučajevima (Kalifornija i Vermont) i preko 100% (vjerojatno zbog vršnih nadoknada).

U ovom poglavlju je citirana i karakteristična izjava da za energetske promjene nije bitna meteorološka klima, nego politička klima. (Misli se na razlike u meteorološkim uvjetima između S.R. Njemačke i Kalifornije).

Knjiga može biti vrlo zanimljivo štivo za sve koje zanima ekologija, urbanizam i prostorno planiranje u širem smislu, pravni i ekonomski aspekti energetske politike i t.sl. Ono što posebno ističe zanimljivost knjige je brojnim podacima utemeljeno argumentiranje stavova »meke« strategije koji se ne mogu baš tako jednostavno osporavati.

Budući da je u nas vrlo razvijen lobby elektroprivrede, koji decenijama stalno nudi skupa i sporna rješenja bez alternative, to je po mom sudu potrebno ukazati i na ovu knjigu koja daje konsistentan i utemeljen odgovor i druge strane.

Helmut Jaeger

Vesna Pusić

INDUSTRIJSKA DEMOKRACIJA I CIVILNO DRUŠTVO

Biblioteka Revije za sociologiju, Zagreb 198, str. 136.

Osnovna teza od koje autorica polazi u knjizi »Industrijska demokracija i civilno društvo« je da radničko upravljanje predstavlja dugoročan cilj koji se ne može ostvariti preko noći, već je to proces do kojeg se dolazi kroz razne oblike parcijalne participacije radnika.

Cilj radničkog upravljanja je u prvom redu razvijanje svijesti o njihovim kolektivnim interesima i ostvarivanje tih interesa i eliminiranje kapitala i afirmacija rada kao izvora legitimiteta vlasti. Dakle, osnovno polazište i određujuća kategorija za ostvarivanje cilja radničkog upravljanja je upravo kategorija interesa. Nedostatak ranijih analiza o kolektivnom odlučivanju autorica vidi u apriornoj pretpostavci radničkih interesa kao takvih i shvaćanju da se samim tim radnička participacija u odlučivanju nadovezuje na realizaciju tih interesa. Za razliku od takvog shvaćanja, autorica polazi od teze da je kolektivno odlučivanje put afirmiranja i realizacije radničkih interesa, koji su nastali na osnovi individualnih, pojedinačnih interesa.

Osnovni nazivnik koji nalazimo kod različitih autora koji su se bavili problemom interesa je taj da interes predstavlja optimalnu kombinaciju između strasti i razuma. Autorica navodi shvaćanje različitih autora o interesima i njihovoj ulozi u društvu i političkom životu i vlasti. Važnost interesa autorica vidi u predvidivosti ljudskog ponašanja, budući

da se iz artikuliranih interesa s dosta velikom pouzdanošću može predvidjeti daljnje ponašanje njihovih artikulacija. Druga važna osobina interesa je njihova stalnost, jer su prema definiciji interesi relativno stalne i nepromjenjive kategorije koje vladajućem poretku koji se temelji na njima garantira određenu stabilnost. Slijedeći pristup kategoriji interesa je Ungarov, koji analizira odnos interesa i pravnog sistema.

Slijedi zaključak da bi u uvjetima potpune demokracije društva normativni sistem trebao kao centralnu tretirati kategoriju interesa i to na takav način da se različiti interesi jednako tretiraju, što samim tim daje mogućnost uspostavljanja interesnih grupa. Iz Ungerove analize autorica izvodi pretpostavku demokracije. Za razliku od Dahrendorfovog pristupa, koji smatra da u društvu uvijek postoji konflikt između dvaju suprotstavljenih interesa, autorica smatra da različiti interesi u društvu u jednom trenutku počinju konvergirati, odnosno da potreba za legitimitetom autoriteta dovodi do pozicije s koje autoritet djeluje i na ostvarenje nekih suprotstavljenih interesa. Drugi nedostatak Dahrendorfovog pristupa autorica vidi u njegovoj tezi da svaki interes vodi osvajanju pozicije autoriteta. Njeno je stajalište da različiti interesi ne teže nužno osvajanju pozicije autoriteta, već ostvarivanju djelomične kontrole nad njim. Na taj način interesi više nisu međusobno isključivi već paralelno egzistiraju.

U daljnjoj analizi autorica prihvaća Dahrendorfovo razlikovanje latentnih i manifestnih interesa. Latentnim interesima smatraju se interesi koji ne moraju biti artikulirani niti osviješteni, ali su prisutni. Latentni interesi prema Dahrendorfu su nužno konfliktni, a njihovim os-

vještavanjem dolazi do svjesnih ciljeva, odnosno manifestnih interesa. Manifestni interesi su oni koji su svjesni i dominantni, dakle oni ne moraju istovremeno biti konfliktni. Međutim, autorica smatra da razlikovanje između osviještenih i neosviještenih interesa kao baze odlučivanja i društvenog vlasništva nije osobito relevantno, budući da se samo na manifestnim, svjesnim interesima može bazirati zahtjev za učestvovanjem u odlučivanju i upravljanju. Autorica također smatra, za razliku od A. Heller, da interesi koji nisu konfliktni nisu nužno i neosviješteni interesi. Daljnja izvedba kategorije interesa navodi nas na definiranje društvenih interesa koje autorica određuje kao takve koji u sebi uključuju i individualne interese i smatra da se konzekventno tome niti jedan interes ne može predstavljati kao društveni interes ukoliko u sebi ne sadrži i individualne interese. Upravo na taj način je moguće eliminirati manipulacije od strane autoriteta koji interese određene grupe definira kao opće društvene interese. Nadalje, autorica uvodi kategoriju radikalnih interesa, a to su oni interesi čije je ostvarivanje nemoguće u okvirima date strukture. Različiti interesi, uključujući i one radikalne prisutni su kod pojedinaca i slijedeći korak je njihova samoartikulacija na nivou društvenih grupa.

Kategoriju interesnih grupa susretat ćemo kao jednu od centralnih kategorija u daljnjem tekstu. Artikulacija pojedinačnih interesa u obliku interesnih grupa je samo jedan, iako po autorovom mišljenju najprihvatljiviji oblik regulacije društva. Takav oblik regulacije može se nazvati civilnim društvom. »Međutim, budući da je interesna reprezentacija principijelno u sukobu s čvrstom centralnom vlasti, ona uvijek izaziva nepo-

vjerenje čak i kad se pokaže uspješnom u društvenoj regulaciji« (V. Pusić, str. 32.) Dakle, to je jedna od osnovnih prepreka interesnom organiziranju. Autorica smatra da nisu točna gledišta o artikulaciji interesa putem predstavničke demokracije koja dovode do konflikta u društvu, već da upravo artikulacija interesnih grupa »... otupljuje oštricu konflikta, jer putem interesne reprezentacije društvo nastoji integrirati većinu izraženih interesa« (str. 32). Pa čak i u slučaju prerastanja interesa u radikalne interese, upravo njihova široka rasprostranjenost utječe na to da se potencijalni otvoreni društveni sukob pretvori u postepenu transformaciju društva. Da ne bi došlo do svojevrsne identifikacije interesnih grupa i političkih partija autorica naglašava da su interesne grupe relativno kratkotrajne formacije, koje s ostvarenjem cilja nestaju s pozornice društvenog djelovanja. Ciljevi političkih partija su općeniti, zanemaruju posebne interese, dok su interesne grupe osnovane na posebnim interesima. Isto tako ne postoji mogućnost birokratizacije interesne grupe, budući da samim tim one gube svoju pokretačku snagu, jer se njihova privlačnost sastoji upravo u jasno definiranim ciljevima i brzoj socijalnoj akciji. Bitna osobina koja razlikuje političke partije od interesnih grupa je potreba institucionalizacije političkog rukovodstva, čega u interesnim grupama nema. Autorica se slaže sa Offeom i Wiesenthalom u njihovoj tvrdnji da interesne grupe koje imaju manju društvenu moć imaju i slabiju garanciju ostvarivanja svojih posebnih interesa. Rješenje tog problema vidi u takvim organizacijskim strukturama i strategijama socijalne akcije koje su primjerene postavljenim ciljevima. Daljnja pretpostavka organiziranja interesnih gru-

pa je i slabljenje uloge i moći sindikata. U kombinaciji sa sindikatom interesne grupe bi imale mogućnost ostvarivanja i drugih radničkih interesa, dakle ne samo interesa iz sfere rada. Dakle, budući da je jasno da je upravo kategorija interesa ključna u društveno-političkom životu, autorica ističe da »svaki mehanizam socijalne regulacije mora ovisiti i biti u funkciji manifestnih i svjesnih interesa članova sistema u kojem djeluje« (str. 51). Socijalni sistem koji sam određuje interese na temelju kojih temelji svoj legitimitet isključuje svaku mogućnost kontrole i zanemaruje prave interese ljudi koje zastupa. Upravo radi toga je neophodno da u jednom demokratskom sistemu interesi na kojima participiraju svi članovi budu jedini interesi društva.

Drugi najznačajniji faktor koji utječe na efikasnost određenog modela kolektivnog odlučivanja je faktor vlasništva, koji osigurava ekonomsku demokraciju kao preduvjet industrijske demokracije. U najvećem broju slučajeva upravo se društveno vlasništvo identificira s punom participacijom ili samoupravljanjem. Budući da je društveno vlasništvo u jugoslavenskom kontekstu najobuhvatnije određeno, V. Pusić se koncentrira upravo na razmatranje društvenog vlasništva »kao oblika demokratizacije ekonomske sfere koji predstavlja nužnu podlogu industrijske demokracije« (str. 59.). Društveno vlasništvo u jugoslavenskom kontekstu je upravo najočitiji dokaz ostvarivanja socijalizma. Međutim, autorica, izražava sumnju o mogućnosti utvrđivanja radi li se u određenoj situaciji o tipu vlasništva koji se može nazvati društvenim ili ne.

O odnosu vlasništva i kontrole autorica kaže: »Odnosi vlasništva mogu biti izvor vlasti i kontrole, ali niti moraju nužno biti takav izvor niti

su jedino polazište za uspostavljanje odnosa socijalne kontrole« (str. 69.). Dakle, moć se ne mora temeljiti samo na vlasništvu već i na mnogim drugim segmentima društva. Iz zakonske definicije društvenog vlasništva nemoguće je utvrditi one koji imaju pravo prisvajanja, tko je isključen, tko ima kontrolu a tko ne ili, kako autorica kaže, »da li je kontrola nad vlasništvom društvena, odnosno da li se na osnovi nje zadovoljavaju društveni interesi, nije moguće utvrditi uspoređujući praktičnu realizaciju sa zakonskim normama jer je evaluaciju njihove realizacije moguće izvršiti tek ex post facto i na dugi rok« (str. 71.). Kako je nemoguće da društvo funkciju kontrole vrši kao entitet već isključivo preko svojih predstavnika u sferi vlasti, iz toga proizlazi da kontrola ekonomske sfere proistječe iz kontrole političke sfere.

U zaključku dijela o kontekstu vlasništva autorica zaključuje »da su interesna demokracija kao strategija društvenog razvoja i operacionalno definirani mehanizmi demokratske distribucije ekonomskih dobara preduvjeti koje je nužno osigurati da bi modeli kolektivnog odlučivanja s pretenzijama razvoja u pravcu pune participacije imali i teoretsku šansu za svoju faktičku realizaciju« (str. 72.). U nastavku teksta autorica daje klasifikaciju modela kolektivnog odlučivanja s obzirom na vrijednosti, interese i ciljeve koji se pripisuju kolektivnom odlučivanju. S tog aspekta postoje četiri tipa teorija participativnog odlučivanja: demokratske teorije, socijalističke teorije, teorije ljudskog rasta i razvoja, teorije porasta produktivnosti i efikasnosti.

Za prve dvije teorije značajno je da tretiraju participaciju kao globalnu društvenu orijentaciju koja prelazi okvire industrijske organizacije i

implicira cjelokupni politički sistem. Teorije ljudskog rasta i razvoja i teorije porasta produktivnosti tretiraju participaciju na mikronivou i smatraju da je industrijska participacija nezavisna od političke. Iako posljednje dvije teorije nemaju neku značajniju ulogu njihov je doprinos na ukazivanju na neke psiho-socijalne momente radnog procesa. U vezi s teorijom demokracije, autorica smatra da je njihova važnost u poimanju procesa demokracije koji kreće od kratkoročnih odluka, koje su u kompetenciji svakog radnika, ka kompliciranijim odlukama. Druga je značajka teorija demokracije u tome što ne pretpostavljaju jednaki model demokracije u svim segmentima društva, dakle da se demokracija u industriji ne provodi na jednaki način kao demokracija u političkoj sferi.

Teoretičari socijalističke orijentacije uvode čvrstu distinkciju između samoupravljanja i participacije, i smatraju da je participacija oblik manipulacije radnicima od strane upravljačke elite. Autorica međutim participaciju određuje »kao proces postepenog uključivanja radnika u odlučivanje (...) logični vrhunac takvog procesa je radničko samoupravljanje« (str. 84.). Ona uvodi kategoriju pseudoparticipacije kao djelomičnog manipuliranja radnicima i pseudosamoupravljanja kao sveobuhvatne manipulacije radnicima. Prema njenom mišljenju participacija i samoupravljanje su dio jednog istog kontinuumu.

Druga tipologija modela kolektivnog odlučivanja je klasifikacija s obzirom na smjer implementacije kolektivnog odlučivanja. S obzirom na to razlikuje dva osnovna nivoa na kojima se može organizirati participacija. To su: participacija uvedena

u organizaciju i participacija inicirana u organizaciji.

Prema mišljenju autora jugoslavenski model samoupravljanja je nastao na prvom nivou, odnosno samoupravljanje je uspostavljeno izvana. Prednost takvog principa je u tome što je formalna strana organizacije modela osigurana, dok je s druge strane nedostatak u tome što je prisutan nedostatak kulture participacije kao društvene vrijednosti, pa prema tome se može očekivati nedostatak motivacije za participacijom.

Drugi oblik participacije je onaj koji je nastao na zahtjev samih radnika. U ovom obliku participacije ne postoji problem motivacije radnika za participaciju.

Za participaciju uvedenu izvana značajno je da ima čvrstu normativnu strukturu, kao jugoslavenski oblik samoupravljanja, dok je za participaciju iniciranu od strane radnika značajno da pravne norme imaju samo funkciju naknadnog formalnog sankcioniranja uvriježenih odnosa.

Za utvrđivanje stupnja formalizacije učestvovanja u odlučivanju autorica iznosi podatke iz istraživanja provedenog na jugoslavenskom i primjeru jedanaest evropskih zemalja. Zaključuje da je najviši stupanj formalizacije kolektivnog odlučivanja dosegnut u Jugoslaviji, dakle upravo u kojoj je participacija odnosno samoupravljanje uvedeno izvana. Isto tako daje podatke o utjecaju na odlučivanje o nekim aktuelnim problemima u organizaciji. Autorica smatra da je značajan nedostatak modela samoupravljanja u tome što je s jedne strane radnicima onemogućeno da donose odluke za koje su kompetentni i zainteresirani, a s druge strane su bili prisiljeni donositi neke odluke za koje nemaju dovoljno stručnosti

i sposobnosti. U zaključku autorica kaže da se participacija, odnosno sudjelovanje u odlučivanju ne može zakonodavno garantirati, odnosno da proces demokratizacije treba krenuti od odlučivanja o užim problemima ka sve široj demokratizaciji radnog procesa. Industrijska demokracija je mehanizam koji se bazira na izraženim kolektivnim interesima određenih grupa. Interesi radnika su baze uspostavljanja industrijske demokracije, koja se kao takva može razvijati samo kao dio konteksta političke demokracije, koja će isto tako funkcionirati na bazi interesne reprezentacije.

Interesna reprezentacija kako u industrijskoj, tako i u političkoj sferi uvjet je demokratizacije društva, a demokratsko društvo kao takvo nužno podrazumijeva postojanje konflikta, odnosno opozicije.

Na kraju, da se izrazimo riječima autorice: »Da bi samoupravljanje moglo faktički funkcionirati kao mehanizam realizacije radničkih interesa, bilo bi potrebno na nivou političkog sistema uspostaviti demokraciju na bazi interesne reprezentacije, na nivou ekonomskog sistema kombinaciju kooperativnog vlasništva i društvenog vlasništva s operacionalno definiranim mehanizmom distribucije, a na nivou industrijskih odnosa direktnu demokraciju koja bi se postepeno razvijala od selektivne do pune participacije« (str. 126.).

Gordana Džolić